

שיעור מספר 1: יסודות הלכות צדקה

א. המושג 'צדקה'

ראה מו"נ ח"ג פנ"ג.

המושג 'צדקה' שמתייחס לנתינה לזולת (עני בד"כ), אומר דרשני. מדוע דווקא מצוות אלו נתייחד להן מושג זה.¹ 'צדיק' הוא מי שמקיים את רצון בוראו בכלל, והמושג 'צדקה' מצביע על קשר מיוחד בין צדקה לבין צידקות. יש לבחון גם את היחס למושג 'צדק'.

במקרא השורש צד"ק מופיע תמיד בהקשר של משפט וצדק, והמונח 'צדקה' בהקשר של נתינה לנצרך מתחדש בעיקר בחז"ל. אולי המקור לכך הוא מישעיה נ"ח ז', שם באופן נדיר מתייחס הנביא למתן צדקה (בד"כ מתריעים הנביאים על עושק עניים, ולא על אי מתן צדקה), ובהמשך דבריו עולה ביחס לכך המונח 'צדק': "הלוא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערום וכיסיתו, ומבשרך לא תתעלם: אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמח, והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך".

ייתכן שההסבר למינוח זה הוא שצדיק הוא לפנינים משוה"ד. יש כאן מצוה לתת משלך: התפיסה היא דווקא שהממון שלך, ובכ"ז אתה חייב לתת. צדקה וגמי"ח הם מהמשפחה של חסד, מעבר לדין (ראה להלן דיון על היחס ביניהם). הפסוק בתורה שבו מופיע המונח 'צדק' בצורה הכי אינטנסיבית מצוי בפ' קדושים (ויקרא י"ט ל"ו): "מאזני צדק אבני צדק איתא ופ' צדק והין צדק יהיה לכם". ובספרא שם פ' פ"ז חייב להכריע טפח וא' מי' בלח וא' מכ' ביבש. ובפ' תצא איתא 'אבן שלמה וצדק יהיה לך', ופ' המלבי"ם שם ויקרא פ' פ"ו שההבדל בין אבן שלמה לאבן צדק הוא שאבן שלמה הוא לפי הדין, והצדק הוא לפנינים משורת הדין.

יש לבחון לאור זה את כל ההופעות של צמדי המושגים 'צדק ואמת', בדומה ל'חסד ואמת', על אותו משקל. שילוב של האמת והשלום הוא צדק. כמו שחסד וגבורה זה תפארת. 'צדק לפניו יהלוך', הצדק הוא לא רק לפני הדין אלא גם אחריו (צורה יותר מושלמת שלו. 'לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה'). אמנם יש מקומות שבהם המונח 'צדק' משמש לציין דווקא דיוק, כלומר שורת הדין. למשל, 'בצדק תשפוט עמיתך' מלמד לא להטות משפט לשום צד. שני כיווני הסבר אפשריים:

1. כידוע בלה"ק מונחים הפוכים משמשים באותו שורש. ואכן חז"ל דורשים על 'בצדק תשפוט עמיתך' שלא להטות משפט לטובת העני או המכובד. ציווי זה שולל הו"א של הטייה מעבר לשורת הדין במקרים שנראה סביר לעשות כן. לכן המונח 'צדק' משמש כאן לצוות על שמירה על הדין, כדי לאפוקי מהו"א לנהוג ב'צדק' ההפוך (לפנינים משוה"ד).

2. מעבר לכך, נראה שהדרש בד"כ מוסיף נימה של לפנינים משוה"ד בפירוש המונח 'צדק'. למשל בנושא המשקלות ראינו שחז"ל דורשים להטות את הכף לטובת הקונה. בצורה דומה 'בצדק תשפוט עמיתך' נדרש בחז"ל כציווי לדון לכף זכות (למה נברא שכל עקום – הגר"ח).
ראה בכל זה בס' החינוך מצוה רל"ה.

¹ראה מהר"ל נתיב הצדקה פ"ד בד"ה 'ובמדרש' שעמד על כך.

והאר"י ביאר דצדק הוא דין (שהרגל השמאלית של האות קו"ף היא ארוכה ויוצאת החוצה), ו'צדקה' היא מיתוק הדין לחסד (היפוך, או הוספת הקו"ף לה"א ששתי רגליה באותו אורך). וזה א"ש היטב לפי משנ"ת (אמנם צדק וצדקה לאו דוקא, אולם שני המונחים קשורים לשורש צד"ק). ועי' מהר"ל נתיב הצדקה פ"ד ד"ה 'אמר ר' אליעזר' שכ' שצדקה היא לפנים משוה"ד.

ב. המצוות מן התורה

פרשת הצדקה העיקרית מצויה בדברים פט"ו לאחר מצוות המעשר והשמיטה ולפני דין עבד עברי. שיטת הרמב"ם וסיעתו שיש בענייני צדקה לאו אחד (רל"ב) ועשה אחד (קצ"ה). בהגדרות שבראש הל' מתנו"ע כותב הרמב"ם: מצוה ליתן צדקה כמסת היד, ולא שלא יאמץ לבבו על העני. בתחילת פרק ז' ובספהמ"צ שם הרמב"ם מביא פסוקים רבים נוספים, זאת על מנת להראות את גודל המצוה והאיסור הללו (ראה שורש ט'). יש שכ' שכל אחד מהפסוקים שמביא הרמב"ם מלמד אחד מדיני צדקה, ואכ"מ.

בהגדרת הלאו הרמב"ם מוסיף נקודה מעניינת: "וזה אזהרה מלקנות מידת הכילות והאכזריות שתמנע מעשות הראוי". יש לציין שבעשה הרמב"ם לא מדבר על מידות הנפש אלא על חיזוק החלשים בפועל. גם האיסור בתחילת הל' מתנו"ע מנוסח באופן של לא לאמץ את הלב, ולא איסור שלא לתת. ומשמע ברמב"ם שהעשה הוא פשוט לתת צדקה, והלאו הוא חלק מציווי של עבודה על המידות.

נפ"מ אפשרית היא שמי שלא נתן לעני באונס אינו נחשב כעובר על הלאו באונס. הוא כלל לא עובר עליו, שכן הוא לא אימץ את לבבו. מאידך, ברור שרצון לתת, על אף שהקב"ה מצרף מחשבה טובה למעשה, אינו נחשב כעשיית המצווה עצמה.

[[יש כאן אפשרות מעניינת מאד לתפוס הרבה לאוין שכפולים עם עשין בתורה. אולי הם עוסקים בחובות הלבבות ולא בחובות האיברים. רס"ג, למשל, אינו מונה כלל לאוין כאלו ומתייחס אליהם כמו עשין כפולים (ראה בהקדמת הגרי"פ שורש ו'), ואילו כאן הוא מונה לאו (פ"ו) ועשה (כ"ה). ואולי הביאור הוא שלדעתו רק כאן הלאו הוא על המידות. ובאמת עי' בריש השורש הט' של הרמב"ם, שהרמב"ם מתחיל בכך שיש סוגי ציווי שונים: על דעות, מחשבות, מעשים וכדו'. ולא ברור מדוע הקדמה זו נחוצה למה שנאמר בשורש. וכנראה כוונתו שציווי על דעה ועל מעשה יימנו, על אף כפילות לכאורה ביניהם. אמנם כאן זהו לאו ועשה, וזה בכל אופן נמנה בהתאם לשורש ו' שם, ואכמ"ל.]]

וראה לשון הרמב"ם בפ"ז ה"ב: "כל הרואה עני **מבקש** ומעלים עיניו...". ומשמע שהעלמת עין מעני שאינו מבקש אין בה לאו. לכאורה זו אסימטריה בין העשה והלאו, וכך העירו כמה נוס"כ (ראה פרנקל מפתח לפ"ז ה"ב). אמנם בספהמ"צ בלאו רל"ב אין הגדרה שמדובר דוקא בעני שמבקש.

ולפי דברינו א"ש היטב, שכשאין בקשה זו כלל לא חשיבא העלמת עין, ולכן אינו עובר על הלאו. ולעומת זאת זה שאינו נותן ודאי שעבר על העשה. כלומר האסימטריה כן מופיעה גם בספהמ"צ ברמב"ם בכך שהוא מגדיר את הלאו כחובות הלבבות ואת העשה כחובות האיברים. וכל זה יתבאר בעז"ה בס"י רמ"ט-רנ"א.

ובזה א"ש היטב הגמ' ב"ב ט' ע"ב במקרה של ירמיהו שביקש הכשלים בבני עניים שאינם מהוגנים, דשם משמע שצדקה היא דין ב'חפצא', כלומר בתיקון המציאות, ובדף י' ע"א לגבי ר"ע וטורנוסרופוס משמע שצדקה היא דין בגברא (הנותן).² והמדקדק שם יראה שבדף ט' הגמ' מדברת על השכר של הצדקה, שזה כמובן ניתן על מצוות

² יש לדחות שאצל טורנוסרופוס הגמ' שאלה מדוע הקב"ה ברא עניים, ואילו ירמיהו מתייחס למצב שבו כבר יש עניים. כלומר ניתן לומר שעניים נבראו כדי לזכות אותנו, אולם כעת כשנבראו עלינו לתת להם כדי לשפר את מצבם. וראה עוד נקודות לדחות דיוק זה בשיעור: בבא קמא-16 כמה הערות בסוף הפרק.

העשה, ואילו בדף י' הגמ' אומרת שצדקה ניתנה לנו להצילנו מעונשה של גיהינום, שזה כמובן ניתן על הלאו. וא"כ מוכח שהעשה הוא הנתנה המציאותית עצמה, ואילו הלאו הוא על הגברא, בדיוק כדברינו ברמב"ם (ולהלן בסמ"ק).

והנה בסמ"ק מצוה כ' מסביר את כפל הציווי 'לא תאמץ' ו'לא תקפוץ' בכך ש'לא תקפוץ' היא אי נתינה מחמת חשש לעניות של הנותן (קמצנות), ו'לא תאמץ' היא אי נתינה 'אידיאולוגית': "מה לנו לסייע לפלוני, אם היה רוצה היה מרויח יותר מצרכו". ומסיים הסמ"ק: "תלמוד לומר 'לא תאמץ' – שאפילו אתה נותן מהמחשבה הזאת אתה עובר ב'לא תאמץ'.

סיומת זו היא לכאורה חידוש מופלג: אפילו אם בפועל הוא כן נותן את הצדקה, אם הוא חושב כך הוא עובר על הלאו של 'לא תאמץ'. זה ממש כדברינו ברמב"ם, שהאיסור הוא מחובות הלבבות. יש לציין שהסמ"ק לא נוקט באותה לשון לגבי 'לא תקפוץ', וצ"ע האם גם שם זו חובת הלבבות או שמא קמצנות היא איסור על אי נתינה ממש. מכך שהסמ"ק אינו מבחין בין האיסורים במישור של איסור על מעשה לעומת איסור על מחשבה, נראה שבשניהם הוא לומד שהאיסור הוא על המחשבה. אם כן, זה ממש כרמב"ם.

אמנם לפי הסמ"ק ישנו לאו נוסף (כ"א): "ולא ירע לבבך בתתך לו", פירוש: שלא יצטער אחר הנתנה אלא ישמח". וכ"כ הרמב"ן בהוספה י"ז ללאוין. אמנם ברמב"ן שם משמע שזהו ציווי על אמונה, שהקב"ה הבטיח שלא נפסיד ממתן צדקה, ועל כך הלאו.

וברמב"ם משמע שאלו ב' דרגות: בפ"י ה"ד עוסק בנותן בסבר פנים רעות ופניו כבושות בקרקע, שאז אפילו נתן אלף זהובים איבד זכותו והפסידה. ובה"ד הרמב"ם מדבר על הנותן בעצב, וכאן קיים מצוה אלא שבדרגה נמוכה. חילוק זה מזכיר את הסמ"ק שמחלק בין 'לא תקפוץ', שזהו נותן בעצב (שחבל לו על ממונו), ו'לא תאמץ', שזהו נותן בסבר פנים רעות (כי חושב שהעני יכול להתפרנס בעצמו). וא"כ גם ההלכה היא ממש כסמ"ק, שבסבר פנים רעות איבד זכותו, ואילו בצער זו צדקה בדרגה נמוכה. ואולי זהו גם ההסבר מדוע הסמ"ק שינה בלשונו, וצ"ע.

ועי' בגר"א סי' רמ"ט סק"ו שפי' שהנותן בסבר פנים זועפות ורעות עובר משום 'ולא ירע לבבך'. וזה דלא כפי' הסמ"ק במצווה זו.

לפי מוני המצוות שסוברים שיש כאן ממש לאו, יש לדון האם אין כאן איבוד הזכות לגמרי (מצוה הבאה בעבירה?). אם צודקים דברינו ברמב"ם שהוא כסמ"ק ויש לאו גם בנותן בעצב, ושם לא איבד זכותו, משמע שאין כאן מצווה הבאה בעבירה, וא"כ גם הנותן בפנים רעות לא איבד זכותו בגלל מצוה הבאה בעבירה אלא כנראה שזו כלל לא צדקה. כלומר יש מימד נפשי (חובות הלבבות) גם במצוות העשה ולא רק בלאו. ועי' בחינוך מצוה תע"ט שהגדיר את המצווה: "לעשות צדקה עם הצריך לה בשמחה ובטוב לבב". ומשמע שהנותן בעצב כלל לא קיים מצוה, ובפשטות זה דלא כרמב"ם (ובחינוך זה נראה כהגדרת העשה ולא רק מחמת הלאו כפי שהצענו לעיל).

הרמב"ם בדברו על פדיון שבויים (פ"ח ה"י) מביא גם את מצוות 'ואהבת לרעך כמוך'. ויש לעיין מדוע מצווה זו אינה מתייחסת לכל מצב של צדקה. ובפשטות נראה שגם בצדקה יש 'ואהבת', דלא גרע מכל המנויים בהל' אבל (רפ"ד). ואולי אפ"ל שהמצווה מה"ת היא חובות הלבבות (לאהוב את הרע), וחובות האיברים המנויות שם הן מדברי סופרים. וא"כ גם בצדקה יש מימד של 'ואהבת', אולם זה נוגע רק לחלק הנפשי. הרמב"ם כאן מגדיר את חובות האיברים של צדקה. ואולי יותר מכך, אהבה אינה בהכרח נתינה, לכאורה כל אחד יכול להופיע ללא השני, ולכן אלו ב' מצוות.

מצוה נוספת מדברי סופרים היא 'אל ישוב דך נכלם'. ראה סי' רמ"ט ה"ד ברמ"א ובדף ההנחייה לסי' ר"נ, ויתבאר שם.

ישנו דיון מדוע לא חייבים להוציא כל ממונו לצדקה בכדי לא לעבור על איסור לאו מה"ת. ר' צדקה ומשפט פ"א הערה כ"ג (ובהערותיי לסימן רמ"ט). מהרי"ל דיסקין ח"א סי' כ"ד שכ' דמה שאינו חייב להוציא כל ממונו על צדקה זהו מכיוון שכשאין עשה אין גם לאו (ראה יסוד דומה ברמב"ן קידושין ל"ד על מצוות מעקה, בהסבר הדברי יחזקאל סי' ט"ו סקי"ח). ותי' נוסף באמ"ב דיינים סי' י"ט (סוד"ה 'והנה' השלישי) שאין טעם לתת לעני צדקה ושייחך בעצמו לנזקק. וכ"כ עוד מחברים.

אמנם לפי דברינו תי' המהרי"ל אינו, שהרי הלאו אינו רק מקביל לעשה, ויש הבדלים ביניהם. אמנם לדברינו נראה דבכלל קושיא זו לק"מ, שהרי הלאו הוא רק כאשר מאמץ את ליבו, ולא כאשר אינו נותן. ולפי"ז אין כל צורך ליתן כל ממונו, שהרי אם לא נתן לא מחמת שמאמץ ליבו לא עבר כלל על הלאו, ועל עשה לא מחוייב להוציא כל ממונו. ועי' בס' אג"מ יו"ד ח"א סוס"י קמ"ה שכ' לדייק מלשון הרמב"ם בפ"ז ה"א 'אם היתה יד הנותן משגת' דכשאין לו לתת אין כלל מצווה, ולא דהוי אנוס. וזהו מדין 'חיך קודמין', ויתבאר בהערותיי לסי' רמ"ח רמ"ט ושיעור 2. ולפי"ז בכה"ג אין גם עשה ולא רק שהלאו בטל. וזהו נפ"מ בין תירוצי האמ"ב ואג"מ לעומת המהרי"ל דיסקין ושלנו.

ג. יחס בין גמילות חסדים לצדקה (ר' בס' 'אהבת חסד' לבעל הח"ח)

ראה מו"נ ח"ג פנ"ג.

עיקר הדיון בגמ' סוכה מ"ט ע"ב:

א"ר אלעזר גדולה גמ"ח יותר מן הצדקה שנ' 'זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד' ... וא"ר אלעזר אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה [נפירש"י: הנתינה היא הצדקה והטורח הוא החסד, כגון מוליכה לביתו או טורח שתעלה לו להרבה כגון נותן לו פת אפויה או בגד ללבוש או מעות בעת שהתבואה מצויה שלא יוציא מעותיו לאיבוד. שנותן ליבו ודעתו לטובתו של ענין] ... ת"ר בג' דברים גדולה גמ"ח יותר מן הצדקה: צדקה בממונו וגמ"ח בין בגופו בין בממונו. צדקה לעניים גמ"ח בין לעניים בין לעשירים. צדקה לחיים גמ"ח בין לחיים בין למתים.

ע"ש כל הסוגיא.

כאן לכאורה מצויות ההגדרות היסודיות להבדלים בין צדקה לחסד. ועי' אהבת חסד ח"ב פ"ז שחילק בין מקרים שונים, שלפעמים צדקה עדיפה.

במסגרת ההלכה עניין זה עמום מאד, וכלל לא ברור האם חסד וצדקה אלו שני מושגים שונים, ומהי הגדרתם המדויקת. בפשטות צדקה זהו מתן מעות לנזקק, וחסד הוא טירחא עבור הזולת (לאו דווקא עני). אמנם טירחא היא כשווה כסף לכמה עניינים, ועוד שהרי מצינו חסד גם במובן של הלוואה למי שצריך (לאו דווקא עני, והאריך בזה בס' אהבת חסד), וצ"ע מה המשותף בין שני אלו, ומדוע צדקה אינה נכללת בזה?

ונראה שהלוואה היא מצב שבו ממוני עובד עבור הזולת (ועל זה גופא יש איסור ריבית, ליהנות מכך שממוני עובד עבורי, ולכן התורה קשרה את שני הדברים זל"ז), וגמ"ח בגופו היא מצב שגופו עובד עבור הזולת. זהו המשותף לשניהם (לשעבד את עצמו וממונו לזולת), והכל הוא גמ"ח. אמנם עדיין צ"ע שהרי זה שוה כסף (ולכן קיים המושג ריבית והמושג שכר עבודה). ומהרי"ל דיסקין (ח"א סי' כ"ד בשולי הגליון) נטה לומר שרק טירחא שאינה שוה כסף היא

בגדר גמ"ח. והלוואה היא אינה שווה כסף, שכן העני אמור להחזיר את הכסף. אמנם לפי"ז קצ"ע מדוע גמ"ח עדיפה על צדקה.

הרמב"ם מונה בנפרד מצווה להלוות לעני. אמנם יש שפ"י (ר' דרך אמונה פ"י סקל"ב) שזהו מצוות הלוואה סתם (לעני ועשיר שמטה ידו ועומד להפוך להיות עני) וכך מפורש בטושו"ע. ולעניין הלוואה לעני, הסבירו שהרמב"ם סבר שהיא בכלל מצוות צדקה. והרמב"ן בודאי מנאן לב' מצוות (ראה אהבת חסד ח"ב פכ"א). אמנם בפשט הרמב"ם נראה כרמב"ן, ועי' הל' מלו"ל פ"א ה"א-ב' ובמפתח לפרנקל שם, ובס' הצבי והצדק סי' ט"ז. ונפ"מ מכל זה לשנות מעות צדקה להלוואה ולהיפך. וכן נפ"מ לספק של מהרי"ק בשורש קל"ג (הובא בש"ך חו"מ סי' רמ"ג סק"א) האם הבטחה לטרוח עבור עני היא בבחינת נדר כמו צדקה (ויש שפ"י אחרת את הספק). עד כאן לעניין הלוואה וטירחא. ענייני גמ"ח בגופו מופיעים ברפ"ד מהל' אבל כחלק ממצוות 'ואהבת לרעך כמוך' (ראה לעיל).

מכל זה עולה שהמושג 'חסד', שלא כמו צדקה, אינו מושג הלכתי מובחן. הוא מצוי בכמה מצוות, וכשלעצמו הוא אופי של פעילות אנושית ונטייה מידותית, ולא מושג הלכתי.

לעניין הדיון ההלכתי בדבר היחס בין צדקה לחסד, ראה דף ההנחייה לסוף סי' רמ"ט (על הרמב"ם פ"י ה"ז, ובפרנקל ודרך אמונה שם). וראה במהרי"ל דיסקין ח"א סי' כ"ד במש"כ בשולי הגליון, ובס' צדקה ומשפט פ"ה הערה מ"ג ופ"ד הערה צ"א ופ"א הערה ח'.

ד. לשמה בצדקה

הגמרא ב"ב י' ע"ב (ראה גם פסחים ח' ע"א ור"ה ד' ע"א) אומרת: "האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיו בניי, ובשביל שאזכה בה לחיי העוה"ב, הרי זה צדיק גמור (ובר"ח בסוגיית ר"ה הביא גירסא 'הרי זו צדקה גמורה')". עי' במפרשים, ובעיניים למשפט ב"ב י' ע"ב ד"ה 'סלע זו לצדקה', ובדף לסי' רמ"ז (סעיף 4). ובמדרש שמואל אבות פ"א מ"ג הביא ב' פירושים שנחלקו האם זהו עיקרון שנכון רק לצדקה או לכל המצוות. אם אכן זה נכון רק לצדקה, אולי ההסבר הוא שבצדקה המצווה היא עבור העני, ולכן אף אם המניע אינו מושלם סו"ס התועלת הושגה. משא"כ במצוות בין אדם למקום העיקר הוא אופן הקיום (אמנם גם לפי"ז העיקרון הזה אינו רק לצדקה אלא לכל מצוות שבין אדם לחבירו). ור' להלן האם הצדקה היא עבור העני או עבור הנותן. ועו"ל שמכיון שהכסף הוא שלו, והוא נותן אותו לזולתו, זכותו לקבוע תנאי לנתינת שיזכה הוא או בנו לעוה"ב, או שיחיה בנו. ומסתבר שמדובר רק בצדקה שהיא מעבר למה שהוא מחויב לתת מן הדין. המצווה הקיומית שנעשית לתועלת כלשהי רק היא מצווה גמורה.

עוד יש לדון בכוונה ומעשה בצדקה ובמצוות בכלל: ראה סופ"ק דב"ק 'הכשילים בעניים שאינם מהוגנים', ובמאמרו של הגרא"ו על התשובה (בקובץ מאמרים שלו). וכן ברש"י דברים כ"ד י"ט שאפילו נאבד לו סלע ומצאה עני יש לו שכו.

גם המימרא 'עשר תעשר - עשר בשביל שתתעשר' מרמזת על עיקרון דומה. אמנם היה אפשר לפרש שזוהי רק הבטחה. ועי' ב"ב י' ע"ב למעלה: "מיתבי מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים? ר"א אומר יפזר מעותיו לעניים". ומשמע שזו הנהגה לכתחילה.

ובפשטות הנתניה שלא לשמה אינה מתפרשת כנתניה על תנאי, כלומר שאם לא ייתן לו הקב"ה מה שרוצה הנתניה אינה חלה, אלא זו נתניה הכרוכה בבקשה מהקב"ה, כשהבקשה עצמה היא לגיטימית ונכונה (לחיות, או לזכות לעוה"ב, או לזכות לבנים וכדו'). ובדבר היחס להיתר חנסות את הקב"ה, ר' דף ההנחייה לסי' רמ"ז סעיף 4. ופירוש זה מוכרח ממש"כ הגמ' לחלק בין גויים ליהודים, שרק ביהודים אומרים שהנותן ע"מ שיחיה בנו הוא צדיק גמור. ופירש"י (למשל בר"ה) שזה מפני שהגויים אם לא יחיה בנם יתחרטו על נתניה, משא"כ הישראל. ולפ"ז באמת ישנו כאן מעשה שלם של עבודת ה'. ועי' במפרשי המשנה אבות פ"א מ"ג 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס'.

ט. ברכה על מתן צדקה

ראה הצבי והצדק סי' י"ד.

בס' חרדים הביא שר' אליהו היה מברך על כל המצוות, וגם כאשר היה נותן צדקה או מילווה לעני. ומקורו בירושלמי (ר"פ כיצד מברכין) שהביאו היקש בין התורה למצוות שכולן טעונות ברכה. לעומת זאת הרשב"א סי' י"ח כ' שצדקה אין מברכין עליה מפני שתלויה בחבירו (שמא לא יתרצה לקבל), ועי' גם בקצוה"ח סי' צ"ז סק"א. ועי' כס"מ ברכות פ"א ה"ב שכ' שאין מברכין על צדקה מפני שהיא מצווה שבין אדם לחבירו. והקשו על הרשב"א מהירושלמי הנ"ל, וכן מברכת האירוסין שגם היא מצווה שתלויה באחר (האישה). והחת"ס או"ח סי' נ"ד כ' דכוונת הרשב"א רק לגבי מצוות שנועדו עבור השני, ולא לכל מצווה שתלויה בשני. והטעם לכך הוא שמצוות שנועדו עבור השני, אם הלה לא יתרצה אין כלל מצווה, אולם במצוות כמו אירוסין (שאמנם תלויות בדעת השני אולם לא נועדו עבורו, שהרי פו"ר מוטל על הבעל), שם מברך אף להרשב"א. וה"נ מדויק בכס"מ ורמב"ם הנ"ל, שהרי במצוות שבין אדם למקום לא חילקו בין מצוות שתלויות באדם אחר לכאלו שלא.³ וזוה א"ש גם מדוע הרמב"ם הביא כאן את ההלכה שצריך לברך עובר לעשייתו, שהרי לפי הרשב"א אם מברכים אחרי עשייתו ניתן לברך גם על המצוות שתלויות באחר ונועדו עבור האחר. אמנם ברמ"א או"ח סוס"י תרצ"ה כ' שיוצא יד"ח משלוח מנות אף אם הלה מסרב לקבלו. ופי' טעמו מפני שהראה חיבה, וזה עיקר המצווה. ולפ"ז כ' בס' צדקה ומשפט (פ"א הכ"ז) שבצדקה נראה דלא יצא (ובהערה ע"ח הוסיף דנראה דאף במתנות לאביונים לא יצא). אמנם זה תליא אי צדקה היא עבור הנותן או עבור המקבל (ראה להלן), אולם לפי החת"ס בכל אופן צריך להניח שהמצווה היא עבור המקבל. וראה שרידי אש ח"א סי' סא שהבחין בין משלוח מנות למצוות צדקה (וכתב שלא מברכים מפני שמטרת המשלוח להבדיל מצדקה היא ריבוי אהבה ולכן אין לעשותה מחמת ציווי ולומר "וציוונו"). וקצ"ע מדוע לא יברך על נתניה לקופה (ובס' צדקה ומשפט פ"א ריש הערה א' הזכיר שהאורח"ח סי' צ"ב האריך לדון בזה). ועו"ק מש"כ הרמב"ם פ"ז ה"ט (ושו"ע רנ"ג ט') שמי שאינו רוצה לקבל מערימין עליו, ומשמע שיש מצווה גם כשאינו רוצה לקבל. ולהסבר החת"ס אין לומר דתליא באחר שמא לא יצליחו להערים, דבזה דמי לכל מצוות שתלויות באחרים אולם לא נועדו עבורם, שמברכים עליהן.

³ וראה בשיעור מס' 3 מש"כ כעין זה בהסבר מצוות כיבוד אב ואם בשי' הריטב"א.

ולדברינו בדף ההנחייה לסי' רנ"ג ה"ט צדדנו דאפ"ל דבאמת לת"ח לא עושים כן, וא"כ לא בכל מקרה יש מצווה ולא פלוג לעניין ברכה. ואבודרהם כ' שלא מברכים על מצוות שאי קיומן הוא עבירת לאו. ולפי"ז אפ"ל כן גם לגבי צדקה. אמנם לפי דברינו בגדר הלאו ברמב"ם לא נראה שאפ"ל כן. ועוד שהרמב"ם עצמו כנראה פליג על האבודרהם שכן הביא ברכה על מעקה (בכמה הלכות בפ"א מברכות). וראיתי שיש שכתבו שמצווה שמחוייבים בה עפ"י השכל אין מברכין עליה, שהרי היינו עושים אותה גם ללא ש'ציונו'. וצ"ע האם מצוות צדקה היא שכלית או לא (הקפיטליסטים הנוקשים טוענים שלא, והסוציאליסטים בוודאי סוברים שהיא מצווה שכלית, ומהם שנוקטים שאין בכלל ממון פרטי, ובזה ראה להלן. א"כ הרי לנו נפ"מ להלכה בין סוציאליזם לקפיטליזם, האם מברכים על מצוות צדקה).

י. נקודות במחשבת הצדקה

1. המצווה עבור המקבל או הנותן

ראה הערותינו לעיל במהלך השיעור (ובעיקר בסעיף ב' בהבחנה בין העשה ללאו).

ר"ע בויק"ר ל"ד: "יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני, עושה העני עם בעה"ב". כך גם נראה ברור מדעת ר"ע בויכוחו עם טורנוסרופוס (ב"ב י' ע"א. ראה גם מאמרי לפורים תשס"א ב'ממדבר מתנה'). אמנם משם היה מקום להבין שעל אף שהמטרה היא להצילנו מדינה של גיהנום, הרי עכשיו כשהעולם בנוי כך הצדקה היא עבור העני, וללא הצדקה הוא עלול אפילו למות (וראה בזה בהערותיי לסי' רמ"ז סעיף 6).

בעיניים למשפט ב"ב ט' ע"א אות ח' עשה בזה מחלוקת ראשונים. ואולי סדר ההלכות השונה ברמב"ם ושו"ע מצביע על כך (שהרמב"ם מתחיל מההלכות הקובעות מי מקבל צדקה וכמה הוא מקבל, והטושו"ע התחילו מההלכות הקובעות מי נותן צדקה וכמה הוא נותן. ראה לעיל בשיעור זה בסעיף ד').

המעלה העליונה בפ"י ברמב"ם היא מניעת ההזדקקות ע"י הלוואה, ולא נתינה לנזקק. ובכלל, כמה מההיררכיות שם מצביעות על היות הצדקה עבור הנזקק (וראה גם ההיררכיה ברמב"ם פ"י ה"ט וה"י דמשמע כן, שהרי כ' שם דעדיף שהמקבל לא ידע מאשר שהנותן לא ידע. וכמובן דיש לדחות). יש לציין שההיררכיות הללו מופיעות גם ברמב"ם וגם בטושו"ע.

ראה לעניין חקירה זו גם בדף ההנחייה לסי' רנ"ג בעניין יש לו מאתיים חסר דינר שנותנים לו אפילו אלף.

וראה עוד בדף ההנחייה לסי' רנ"ד על נטילה לביהכ"נ (בשם ההג"א), שראינו שם שצדקה היא ממש כקרובן. וכן בסוכה מ"ט: "גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות". וזה לכאורה כהבנה שהצדקה היא עבור הנותן.

גם מהנדון של נתינת צדקה שלא לשמה (הרוצה שיהיו לו בנים זכרים, וע"מ שיחיה בני ושיזכה לעוה"ב) שהיא מצווה גמורה, נראה לכאורה שהמצווה היא עבור הנותן (ראה לעיל, ותליא בהסברים השונים שם).

2. נתינה מרחמים או כחובה

יש לדון האם הנתינה צריכה להיות מרחמים על העני (שיש מקום לומר שזו נתינה עבור עצמי, כדי לפטור את ייסורי המצפון ותחושות הרחמים), או כמי שכפאו שד, כמצווה ועושה. ראה בדף ההנחייה לסי' רמ"ז סעיף 5, שם ראינו שהרחמנות היא סימן לבני אברהם אבינו. לבעיה דומה בעניין תלמוד תורה ר' בהקדמת האגלי טל.

3. של מי הכסף

יש לפעמים ניסוחים שתולים את החובה לתת צדקה בתפיסה שהכסף הוא של הקב"ה ולא שלנו. ראה למשל בטור סי' רמ"ז סוס"ג שכ' כן להדיא שהממון פיקדון אצלנו. לעניין זה ראה ב"ב י' סוע"א, ברש"י ד"ה 'מלוה ה' חונן דל': הנותן צדקה מלוה לקב"ה. וזהו היפך הטענה שהממון הוא של הקב"ה. וראה גם לעיל סעיף א' מש"כ בזה. והביאור בזה הוא שעיקר מעלתה של הצדקה הוא דווקא ליקח משלי ולתת (צדיקים ממונם חביב עליהם כגופם). ובפרט לפי התפיסות שהצדקה היא עבורי, ברור שהנתינה היא מתוך חוויה שהכסף הוא שלי ואני נותן.

4. יחס בין גדרים הלכתיים לשכל ישר, למחשבה ולמוסר

במהלך הלימוד נרצה לבחון דברים לאור ההלכות הפורמליות, באופן הלמדני המקובל, אולם נראה שבמקומות רבים נכנסים שיקולי שכל ישר. למשל, העדיפויות למי ומתי לתת, ומה שראינו שעל אף שיש כאן לאו הוא לא צריך ליתן את כל ממונו, מכיוון שהוא עצמו יהפוך לעני. זוהי סברת שכל ישר, שאחר כך יש לנסות ולעגנה גם בשיקולים הלכתיים. אנו נבחן נקודות נוספות שהדבר מאד בולט בהן, כמו למשל: האם לבדוק את העני שמבקש. האם לתת לעני לחיות ברמה שלא קיימת לנותן עצמו (כגון מתן צדקה להכנסת כלה לרכישת דירה על ידי מי שבעצמו אין לו דירה משלו). האם מותר להפנות אותו לקופה ציבורית או שאני עצמי מחוייב להחיותו (די מחסורו!), שזה יכול להיות ממון רב). ועוד.